

A BETŰSZEKRÉNYRŐL.

(Fölvastatott a »Társas Kör» 1890 június 22-iki ülésén.)

A magyar nyomdászat nem fejlődhetett nemzeti alapon. Minden időben voltak kiváló nyomdászaink, sőt a múltban világhírűek is, de legfőképp azóta, mióta a nyomdász széles e világon nem azért lett nyomdászszá, hogy vallási, tudománybeli, általános művelődési vagy egyéb erkölcsi céljai elérésében eszköze legyen a nyomda, hanem azért, hogy vállalat legyen kezében, melylyel szolgáljon ugyan nemes célokat is, de mindenekfölött kenyérgyártási ágá legyen — ez idő óta hazánkban magának a nyomdászatnak fejlesztése, tökéletesítése a legújabb időkig nem képezte nyomdászaink törekvését, hanem megelégedve a kiállítás tisztességes voltával, berendezésüket minden részében külföldről, leginkább német földről szereztek be.

A német nemzet pedig ép ellenkezőleg — nem csak fejlesztette, tökéletesítette Gutenberg találmányát, hanem geographiai határai szerint versenyt folytatott magamagával is s nemcsak egységes nemzeti betűt alkotott a frakturban, de ezt méreteire nézve: magasság és nagyság (kégli) tekintetében annyiféleképp alkotta, a hány herczegség, fejedelemség, királyság, stb. határában volt az ön-

tőde, hol a betűt készítették; de sőt többféle, mert még egyes betűöntődéknek is megvolt külön mértékrendszerük, a hogy mi nevezzük — systémájuk.

Semmi sem természetesebb, mint hogy e haladási törekvések és versengések nem szorítkozhattak magukra a betűkre, hanem felölelték mind azokat az eszközöket, melyek a betűket használhatókká, a termelésben alkalmazhatókká teszik.

Kiterjedt tehát a versengés a szekrényekre is s innen van, hogy szélesség, magasság, a betűtartó helyek mélysége, elválasztó vonalaik vastagsága s helyzeti iránya tekintetében egymástól eltérő szekrényeket találunk német földön mindenütt s miután a magyarországi nyomdák berendezési eszközeiket ott szerezték be a múltban és részben ma is ott szerzik be — hazánkban is.

Innen van aztán, hogy a «Társas Kör» által ez év márczius havában rendezett versenyszedésben részt vett hét nyomda, midőn alkalmazottjainak szekrényét a versenyre átengedte, a verseny színhelyére hét különböző nagyságú szekrényt küldött s ezekből a szekrényekből egy utczában két meglehetősen egyforma termetű szedő közül az egyik, a ki 63 cm. szélességű és 90 cm. magasságú szekrényből szedett, egész kényelmesen emelgette ki egymás után a betűket; a másiknak pedig, a kinek 84 cm. szélességű és 1 méter s 2 cm. magasságú szekrényből kellett szedni, hogy a betű signatúráját láthassa s kezével a betűt elérhesse — olykor lábujjhegyre kellett ágaskodnia.

Ki e tényt tapasztalta, — ezt pedig mindenki tapasztalta, ki a versenyszédést figyelemmel nézte, — lehetetlen, hogy be ne lássa, miszerint a szedés-gyorsaságnak nemesak a nyelv tudása, a jó szem, gyors

kéz, technikai képzettség és gyakorlottság a föl-
tétele — hanem a helyes szekrény is.

De ha ezt belátjuk, el kell ismernünk azt is, hogy a két különböző nagyságú szekrény egyformán jó nem lehet, hanem a kisebb jobb s mihelyt ennek beismerésére jutottunk, az az erkölcsi kötelesség hárul ránk, hogy a jobbat igyekezzünk általánossá, mindenfelé elterjedtté tenni s a szó és rábeszélés egész hatalmával harcoljunk, hogy a meg nem felelő rossz nyugalomba helyeztessék.

S miként nyilvánvaló, egyetlen egyenes észjárású ember által sem tagadható igazság, hogy a szekrény nagyság-méreteinek nem szabad akkoráknak lenni, hogy belé ne tudjunk minden részébe látni ágaskodás és nyúlni nyújtózkodás nélkül, — ép ily nyilvánvaló minden nyomdász előtt az is, hogy csak az a helyes szekrény, melyben a betűhelyek a nyelv természetéhez vannak alkalmazva.

Nevezetesen azoknak a betűknek a helyei, melyek a nyelvben gyakrabban fordulnak elő, nagyobbak legyenek a ritkábban előfordulókénál s közelebb essenek a szedő kezéhez azok, mint ezek.

Ha azonban e szempontból vizsgáljuk nem a versenyben részt vett hét nyomda szekrényeit, hanem hazánk összes nyomdáinak szekrényeit — elszomorító az eredmény, mert — legalább tudtommal — egyetlen egy nyomda sincs olyan, melynek szekrényei a magyar nyelvhez volnának alkalmazva.

Míg a német földről behozott s újabb időben ezek mintájára hazánkban gyártott szekrények a külföldön folyt reformmozgalom vívmánya folytán méretek tekintetében immár helyesen készítettnek s a régies, túlságosan nagy szekrények az újabb berendezésű nyomdáknak egyáltalán elő nem fordul-

nak hazánkban sem — addig a betűhelyek beosztása dolgában, egy-két felszólaláson kívül, nem történt nálunk semmi.

Németországon és Ausztriában alapos tanulmány után beosztották az antiqua-szekrények betűhelyeit s épen azért, mert hiszek, egész hitemmel hiszek beosztásuk helyességében: beosztásukat határozottan rossznak tartom mi nekünk; hisz ők a német szöveghez, a német nyelvhez készítették beosztásukat, ez a beosztás tehát magyar szöveghez, a magyar nyelvhez alkalmazva nem helyes, helyes nem lehet.

S pedig annál kevésbbé, mert az ő beosztásuk nem oly különböző, mint méreteik, hanem minden ellenkező állítás daczára minden szekrényben lényegesen egyező. El van terjedve a hit, hogy a szekrény betűhelyeinek beosztása nálunk úgy mint Németországon, csaknem minden nyomdában más; de ez a hit téves, ez csak a részletekre vonatkoztatva igaz, a lényegre nem az; azok a betűk ugyanis, igaz mindössze 9—10 van csak ilyen, melyek legtöbbször kellenek, minden szekrényben egy és ugyanazon helyen vannak. Gondoljanak önök az *a, e, d*, fölöttük az *m, i, n, o*, ezek fölött pedig a *t, u, r* betűkre! Ezek a betűk a német nyelvben leggyakrabban előforduló betűk s ha ezek egy és ugyanazon helyen vannak, a mint csakugyan úgy vannak, mellékes kérdés, hogy az *x* vagy az *y* itt vagy ott van-e inkább helyén?

De ha a német antiqua szekrényekben oly egyértelműen ott van jó helyen, az elősorolt 10 leggyakrabban előforduló betű: vajjon jól van-e, hogy a mi antiqua-szekrényeinkben is oly egyértelműen ugyanazon a helyen van? Nincs jól, nem lehet jól,

mert a magyar nyelv nemcsak nem német, de még atyafiságban sincs vele!

Senki sem tudja rövidebben, meggyőzőbben bebizonyítani, hogy csakugyan helytelen szekrényeink betűhelyeinek beosztása, mint az a német szakíró, ki «Handbuch der Typographie» cím alatt két vaskos kötetet írt, s a ki a szekrényről így szól: *«Es erfordert jede Sprache eine andere Fächerbildung und eine andere Eintheilung»*.

Tehát minden nyelv megköveteli, hogy a betűszekrénynek a nyelvhez alkalmazott betűhelyei és helybeosztásai legyenek. Miután pedig helybeosztásunk a szekrény legelőkelőbb részén, miként az köztudomású, teljesen a német beosztás — *ez a beosztás reformot követel* s nekünk magyar nyomdászoknak nem szabad a nehézségek és akadályok elől meghátrálni, hanem vállalva arra kell törekednünk, hogy ezt a beosztást a magyar nyelv követelményei szerint megváltoztassuk.

Azonban idézett kitűnő német szakíró a szekrénynek helyességi föltételei közt a betűhelyek meglétét is fölsorolja.

Vizsgáljuk meg tehát, vajjon a mi szekrényeinkben, eltérőleg a német antiqua-szekrényektől, vannak-e a magyar betűknek helyei?

Vannak. A leghatározottabban el kell ismerni, mert igaz. Az *á, é, ó, ő, ú, ü* és *í* magánhangzó mind oly betűk, melyeknek hangjai megérzékítésére a német nyelv betűt nem ismer; ezekkel okvetlenül számolni kellett, ezek nélkül magyarul egyáltalán nem lehetne szedni, ezek benne is vannak szekrényeinkben.

De ha úgy teszszük föl a kérdést: vajjon a magyar nyelvben előforduló betűk mindegyikének

van-e helye szekrényünkben? azt kell felelnünk: nincs.

Mindenki maradjon a maga kaptafájánál, világért sem akarok a nyelvtudomány mezejére tévedni. De betűszedésnél a nyelv betűiről van szó; nem hűnyhatok hát szemet az előtt a tény előtt, hogy akkor, mikor a magyar nyelv mostani betűit megalkották, nem alkottak minden betűnek külön betűjegyet, hanem oly betűjegyeket is alkottak, melyek két jegyűek s pedig mindkét jegyűk olyan, hogy magában állva is egy betű.

Például az *s* is, meg a *sz* is a magyar nyelvben előforduló hangot fejez ki, azaz mindegyik külön betű; az *sz* azonban nem az *s* meg a *z* hangjait, hanem ezektől különböző oly hangot fejez ki, melynek betűjegye a két külön jegy egymás mellett.

Helyes-e, nem-e, hogy ez így van, s az *sz* betűjegye külső kinézésre is nem különbözik — az tartozék a nyelvtudományra s ennek művelőire; reánk nyomdászokra annak eldöntése tartozik: helyes-e vagy nem, hogy ezek a kétjegyű betűk nincsenek szekrényeinkben betűkép, hanem csak jegyeikben?

Erre a kérdésre a felelet a szerint különbözik, a mint valaki magyar vagy nem az.

Az idegen nem tudja fölfogni és megérteni, hogy két különböző hangot kifejező betű egymás mellett egy harmadik, a két elsőtől különböző hangot fejezzen ki, azaz különböző *egy* betű legyen; a például fölhozott *sz* betűben tehát két betűt lát, két betű összeöntését, ligaturát, melynek csak akkor van helye, midőn a typographiai szépség követeli, midőn nevezetesen valamely betű alakja olyan, hogy más betűt nem lehet mellé állítani a nélkül, hogy mindkettő ferdén ne állana.

S azt csakugyan nem lehet elvitatni, hogy az *sz* betű külső képe *s* és *z* betű *s* ennél fogva én nem tudom rossz néven venni egy idegen öntőtől vagy nyomdásztól sem, ha szeme után egész meggyőződéssel küzd az *sz* öntése ellen *s* merényletnek tartaná az egybeöntést a Gutenberg által alkotott, az egész világon elfogadott, századok óta helyesnek bizonyult alkotás ellen, mely köztudomás szerint a szedést a mozgatható, azaz egyes betűk rendszerére alapította.

Azonban a ki magyarnak született, magyarúl gondolkozik és beszél, még ha nyelvtant soha sem tanult is, pusztán füle után beismeri, hogy az *sz* csakugyan nem ligatura, hanem egy betű; sőt az ilyen az idegennel is meg tudja értetni, hogy például a szabadság szót nem így ejtvén ki a magyar: *s-zabadság*, e szóban nem az *s* az első betű, hanem azt a szót oly hangon kezdi kiejteni a magyar, mely hangot az *sz* érzékít meg, tehát az *sz* az első betű, valóságos egy betű.

De ha csakugyan egy betű, nem-e épen a Gutenberg által megalkotott, a világ minden részében elfogadott, századok óta helyesnek ismert és követett alaptól való eltérés, hogy nincsenek meg szekrényeinkben a kétjegyű betűk?

Minden bizonynyal az. Mielőtt azonban határozotlan kimondanám akár azt, indokolt-e az alaptól való eltérés, akár azt, hogy indokolatlan, önkénytelenül előtérbe lép a kérdés: voltak-e magyarországi nyomdáinkban kétjegyű betűk betűkép a szekrényekben, vagy nem voltak, *s* ha nem voltak, miért tértek el eleink ebben Gutenberg alapjától, mert az kétségtelen, hogy eltértek, hisz ma ezeket a betűket mindenütt jegyeiből szedi össze a szedő?

Az első kérdésre, szerintem, határozott feleletet adni, a régi nyomtatványokból azért nem lehet, mert kétjegyű betűink két betű képét mutatván, külső kinézésük nem árulja el: vajjon egy betűnek voltak-e öntve, vagy jegyeikből szedték össze eleink is, mint mi.

Hitem szerint valószínű, hogy meg voltak betűkép a kétjegyű betűk szekrényeinkben, de a német befolyás és czélszerűségi okok kiküszöbölték őket.

E hitem azon a tényen alapszik, hogy a kétjegyű betűk közül egy, a példakép felhozott *sz* bizonyíthatólag valóságos betűképen volt meg a hírneves Fűskuti Landerer szekrényeiben.

Pozsonyban, 1801-ben jelent meg ugyanis Landerrnél Párizz-Pápai szótára újabb kiadásban, birtokomban van belőle egy példány; ennek a könyvnek magyar szövegében, e szöveg antiquából szedett részében az *sz* betű a német *ß* mintájára, ennek valóságos utánzataképp egy betűképen szerepel.

Ennek az egy betűnek kétségbevonhatlanul megléte megengedi a föltevést, hogy a többi is meg volt *s azért küszöbölték ki, a miért a németek a $\mathfrak{d}$, $\mathfrak{t}$, $\mathfrak{ß}$ és $\mathfrak{z}$ betűiket antiqua-szekrényeikből.*

Köztudomású, hogy a német nyelv és orthographia egy betűnek tanítja a frakturban a $\mathfrak{d}$, $\mathfrak{t}$, $\mathfrak{ß}$ és $\mathfrak{z}$ betűket, meg is vannak azok minden fraktur-szekrényben széles e világon; a német antiqua-szekrényekben azonban nincsenek, s ép úgy jegyeikből szedik össze antiqua-betűből szedett német szövegben, mint mi magyarok a mi kétjegyű betűinket.

De nemcsak ez a német befolyás, hanem czélszerűségi okok is indokolták eleink eltérését Gutenberg alapjától. Jusson eszünkbe, hogy a magyar nyomdásznak szekrényéből egyformán kellett latin, német

és magyar szöveget szedni s úgyszólván a két elsőt gyakrabban, mint az utolsót; pedig a két előbbihez a kétjegyű betűket épenséggel nem használhatta.

Ha ezekhez vesszük azt a tényt, hogy a kétjegyű betűk némelyike a magyar nyelvben ritkán fordul elő, megérthetjük, miért tértek el eleink a Gutenberg által alkotott alaptól s miért szedték össze jegyeikből a betűt.

Ám az idők változtak s ma arra a kérdésre: helyes-e vagy nem, hogy a kétjegyű betűk nincsenek szekrényeinkben betűkép, hanem csak jegyeikben? meggyőződésem szerint a válasz az lehet: csak részben helyes.

A mennyiben ezek a betűk ritkán fordulnak elő a nyelvben, miután megkülönböztető jegyük nincs — összeszedhetők ezután is jegyeikből, s érettök kár volna az egyes betűk rendszerének elvéhez mereven ragaszkodni; a mennyiben azonban némelyik közülök gyakran előfordul — rájok nézve nincs ok az elvtől való eltérésre, de mert gyakran előfordulnak, van az elvhez ragaszkodásra ok, tehát betűkép öntendők s részükre a szekrényben helyet kell adni.

Szekrényeink nagysági méreteinek szabályozása, betűhelyeinek a magyar nyelvhez alkalmazása, s magyar betűhelyekkel fölszerelése, nevezetesen a cs, gy, ly, ny és sz kétjegyű betűknek current alakjukban betűkké öntése és szekrénybe helyezése által valósítjuk meg szerintem azt a reformot, melylyel szekrényeinket a maiaknál jobbakká, sőt jóvá tehetjük.

A nagyság-méretekre ajánlom a 63 cm. szélességet és 90 cm. magasságot; ily méretben már huzamosb idő óta készítenek szekrényeket, a főváros egyik nagy nyomdája is ilyenekkel van fölszerelve; a betűhelyek nyelvhez alkalmazására azt a beosz-

tást, melyet itt bemutatok s melyben a fönt elősorolt öt kétjegyű betű be van osztva.

Nem áztatom magamat, tudom, hogy egyetlen nyomda sem fogja eldobni ez itt bemutatott szekrényért használatban levő szekrényeit; de hiszem, hogy ha az általam körvonalozott alapon bárki szerkeszt oly szekrényt, melyre ez a Kör, hol a fővárosi nyomdászok annyi jelese egyesül, megvizsgálás, kipróbálás után azt mondja, ez rendszeres magyar szekrény, a maiaknál jobb: azok a vállalatok, melyek nyomdai berendezések előállításával foglalkoznak, ezt a Kör által magyarnak elismert szekrényt fogják gyártani s minden új berendezésű nyomda ilyennel fogja nyomdáját fölszerelni.

S hiszem azt is, hogy ha ez a Kör kimondja: jogos, helyes és czélszerű a kétjegyű betűknek öntése, a mennyiben azoknak előfordulási aránya hasznossá teszi őket: öntetni fogja őket talán egy, a hasznot látva több nyomdász is s ezek is elterjednek, elterjedhetnek mai szekrényeink használata mellett is, mert nem nehéz számukra helyet találni bennök.

De mind ehhez szükséges a hozzászólás. Kérem a szakférfiakat, vizsgálják, bírálják meg, a miket itt elmondottam; ki abban helytelent lát, vagy talál, mondja meg s álljon elő a jobbal, s én örömmel hozzá csatlakozom; csak a jelen állapottal megelégedett ne legyen senki, mert szekrényeink mostani berendezése nem jó, s a módosításra nagyon is rászorult.

És e módosítást megtehetjük egy csöpp jóakarattal, parányi kis fáradsággal részben *mi magunk* úgy, hogy a jelenleg használatban levő szekrények legelőkelőbb betűhelyeit az itt közölt betűszekrény szerint osztjuk be.

Szabó Elek.

